

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ВИПУСКНИКА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

У статті визначено сутність компетентнісного підходу, проблему формування загальнозначущих компетенцій випускника ВНЗ у сфері цивільного захисту, представлено її розуміння в психолого-педагогічній сучасній літературі, викладено педагогічні аспекти її розв'язання в навчальному процесі ВНЗ. Запропоновані наукові підходи до формування компетенцій випускників ВНЗ є теоретичною базою для створення такого освітнього середовища, яке сприяло б розкриттю та розвитку всіх потенційних можливостей особистості майбутнього фахівця, активізації його самопізнання та самовдосконалення, здатностей приймати самостійні рішення в нестандартних умовах.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетенції, компетентність, види компетенцій, ключові компетенції.

Постановка проблеми. Характерною ознакою сьогодення є розвиток європейського освітнього простору, що об'єднує освітні системи різного типу та рівня при збереженні їх самобутності. Процес створення європейського простору вищої освіти (Болонський процес) був започаткований у 1999 році. Кінцевою метою Болонського процесу є побудова єдиного європейського простору вищої освіти. Для досягнення цієї мети у Болонській декларації визначено низку завдань:

- розробка та затвердження закону про систему безперервної освіти протягом усього життя;
- запровадження єдиної методології контролю якості освіти;
- прийняття системи порівняльних ступенів шляхом застосування додатку до диплому про вищу освіту для підвищення конкурентоспроможності ВНЗ;
- прийняття системи, заснованої на двох основних циклах вищої освіти: бакалаврському і постбакалаврському;
- запровадження системи кредитів, які можуть накопичуватися в середовищі позауніверситетської освіти і визнаються всіма університетами країн-учасниць Болонського процесу на взаємній основі;
- сприяння розвитку співпраці між європейськими закладами вищої освіти, що забезпечить належний сучасний рівень та якість освіти.

Аналіз актуальних досліджень. У багатьох наукових публікаціях із проблем вищої освіти [2–8] наголошується, що парадигма освіти ЗУН не повною мірою враховує зміни щодо цілей освіти, що відбуваються в світі, і які співвідносяться з глобальною задачею входження випускників ВНЗ до

соціального світу, їх адаптацією до соціального життя і продуктивної трудової діяльності.

Згідно з принципами Болонського процесу, замість парадигми освіти ЗУН пропонується використовувати принципово нову парадигму вищої освіти CBE (Competence – based education), основу на формуванні в студентів певних компетенцій та діагностуванні рівня компетентностей фахівців-випускників ВНЗ як результату вищої освіти.

У своїй роботі Н. Ю. Шведова тлумачить поняття «компетенція» як коло питань, у яких хтось добре освічений; коло чиїхось повноважень, прав [10].

На основі узагальнення наукових праць російських психологів у роботі [3] при визначенні актуальних видів компетенцій та їх змісту запропоновано виходити з таких положень:

- людина є суб'єктом спілкування, пізнання, праці;
- людина проявляє себе в системі ставлення до суспільства, інших людей до себе, до праці;
- компетентність людини має вектор розвитку, що постійно розширюється;
- професіоналізм включає компетентності.

Згідно з документами Комісії європейських спільнот (Commission of the European Communities, 2005 р.), підсумкова (оцінювана) компетенція фахівця повинна містити когнітивну, функціональну та особистісну складові.

Актуальними є рекомендації Ради Європи по визначенню п'яти груп ключових відношень, оволодіння якими є визначальним критерієм якості освіти:

1. Політичні й соціальні компетенції, пов'язані зі здатністю брати на себе відповідальність, брати участь у спільному прийнятті рішень, регулювати конфлікти, брати участь у функціонуванні й розвитку демократичних інститутів.

2. Компетенції, що стосуються відношень у суспільстві, тобто міжкультурні компетенції.

3. Компетенції, що визначають володіння усним і письмовим спілкуванням.

4. Компетенції, пов'язані з адекватним сприйманням та застосуванням сучасної інформації.

5. Компетенції, що реалізують здатність і бажання вчитися як основу безперервної підготовки в професійному плані, а також в особистому й громадському житті [2].

Мета статті – дослідження сутності компетентнісного підходу, визначення загальнозначущих компетенцій випускників ВНЗ України в

сфері цивільного захисту, визначити пріоритетні підходи у формуванні зазначених компетенцій.

Виклад основного матеріалу. Компетентнісний підхід як досягнення західної педагогічної думки заповнив сучасний вітчизняний освітній простір. Зазначимо, що цей підхід виступив освітньою відповіддю на актуальні потреби сучасного суспільства, особливо ринку праці. Нині відбувається формування вимог та рекомендацій щодо структури та змісту нових стандартів вищої освіти, які повинні бути сформовані на основі компетентнісного підходу до визначення змісту підготовки та системи кредитів ECTS згідно з принципами Болонського процесу. Мова йде не про повну заміну існуючого змісту освіти, а про зміщення акцентів в оцінці значущості його результатів.

Компетентнісний підхід передбачає застосування принципово нової методології до організації змістової та процесуальної сторін вищої освіти. Його особливість полягає в створенні нової моделі освіти, яка, ґрунтуючись на результатах навчання, регулює саморозвиток студентів, викладачів, усієї системи вищої освіти [4]. Компетентнісний підхід дозволяє перейти від предметної диференціації до міждисциплінарної інтеграції і припускає, що на різних щаблях навчання пріоритет повинен надаватися завданням різного рівня, зокрема змістово-особистісного (евристичні); змістово-діяльнісного (творчі) та предметно-змістового [4]. Завдання кожного з зазначених рівнів мають бути спрямовані на формування певних компетенцій особистості, які й розглядаються як основний результат навчання.

Поняття «компетенція» всебічно розглядається як у зарубіжній, так і у вітчизняній сучасній психолого-педагогічній науковій літературі. Компетенція трактується як результат освітніх технологій, методів, організаційних форм, навчального середовища та є основою для формулювання індикаторів рівня кваліфікації [6]. А. І. Субетто визначає компетенцію як сукупність знань, умінь і навичок, які придбані під час навчання та необхідні для виконання конкретної роботи [6]. Таким чином, основною метою навчальної діяльності у ВНЗ у сучасних умовах необхідно вважати формування у студентів комплексу компетенцій.

Ключові компетенції розглядаються як основний освітній результат і трактуються як міжкультурні та міжгалузеві знання, вміння, здібності, які необхідні для адаптації та продуктивної діяльності в різних професійних співтовариствах [6]. До ключових компетенцій фахівця можна віднести такі, що є універсальними для соціальної адаптації особистості, її вільної орієнтації в сучасному інформаційному та культурному просторах, розвитку її творчого потенціалу. Саме ці компетенції слід вважати загальнозначущими в єдиному

освітньому просторі, а отже такими, які будуть сприяти вільному доступу до загальноєвропейських освітніх можливостей і послуг.

Усі ключові компетенції спрямовані на вдосконалювання якості навчання і характеризуються такими ознаками:

- багатофункціональність, тобто компетенції є ключовими, якщо оволодіння ними дозволяє розв'язувати широке коло проблем професійного та соціального життя;

- міждисциплінарність – ключові компетенції можуть бути застосовані у різноманітних життєвих та професійних ситуаціях;

- багатоаспектність – ключові компетенції поєднують розумові процеси та інтелектуальні вміння [6].

При характеристиці ключових компетенцій важливим є також урахування основних потенціалів, якими повинна оволодіти особистість і на базі яких формуються її ключові компетенції. Визначають пізнавальний, моральний, творчий, комунікативний та естетичний потенціали, які надають відповідної спрямованості процесу розвитку особистості [5].

У сучасній психолого-педагогічній науці існують різні підходи до класифікації ключових компетенцій. Так, у дослідженні низки авторів під керівництвом В. О. Сластьоніна визначена така сукупність ключових компетенцій випускника ВНЗ:

- соціальна компетенція – здатність брати на себе відповідальність та приймати власні рішення, продуктивно взаємодіяти з представниками інших культур та релігій;

- психологічна компетенція, яка включає навички рефлексії, досвід міжособистісної взаємодії та самореалізації;

- інформаційна компетенція, яка містить володіння новими інформаційними технологіями;

- комунікативна компетенція, яка передбачає володіння іноземними мовами, високий рівень культури мовлення;

- валеологічна компетенція, яка передбачає наявність знань і вмінь у галузі охорони здоров'я;

- екологічна компетенція, яка базується на знаннях законів розвитку та взаємодії природи й суспільства та екологічній відповідальності за професійну діяльність [8].

Під компетентністю випускника вищого навчального закладу ми розуміємо інтегральну характеристику особистості фахівця, що відображає рівень необхідних знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей, достатніх для виконання ним посадових обов'язків, а також рівень знань і

вмінь, необхідних для професійного зростання, зміни профілю роботи, а також інноваційної діяльності.

Компетентного фахівця відрізняє вміння серед багатьох рішень обирати оптимальне, аргументовано спростовувати хибні рішення, піддавати сумніву ефектні, але неефективні рішення, тобто мати критичне мислення. Компетентність передбачає також постійне оновлення знань, володіння новою інформацією для успішного вирішення професійних завдань у визначений час та в певних умовах. Професіонал повинен не тільки розуміти сутність проблеми, але й уміти вирішити її практично. Причому в залежності від конкретної ситуації фахівець може застосувати найбільш придатний до даних умов метод.

Оскільки підготовка фахівця у сфері цивільного захисту України інтегрована в державну систему вищої освіти України, слід очікувати, що й у вищих навчальних закладах (Державної служби України з надзвичайних ситуацій) буде здійснений перехід на компетентнісний підхід до освіти, насамперед, до якості підготовки майбутніх фахівців.

Компетентність фахівця у сфері цивільного захисту – випускника ВНЗ проявляється в процесі його професійної діяльності, у поведінці в сфері соціального та суспільного життя. Тому рівень компетентності випускника ВНЗ можна діагностувати з певною об'єктивністю (достовірністю) тільки після певного періоду його професійної діяльності на конкретній посаді. До діагностики компетентності фахівця можуть залучатися експерти – посадові особи, що обіймають вищі службові посади і мають більш високий рівень компетентності порівняно з оцінюваним фахівцем.

Фахівці у сфері цивільного захисту згідно державного кадрового замовлення готуються на конкретні посади. Тому компетенції випускників ВНЗ у розумінні кола повноважень, наданих їм як посадовим особам, визначені нормативними документами (статути, положення, інструкції). Компетенції в розумінні знань і досвіду змісту професійної діяльності визначені службовими функціями відповідних посадових осіб. Тому третя група компетентностей, що відносяться до професійної діяльності фахівця, з певною повнотою відбивається в освітньо-кваліфікаційній характеристиці випускників ВНЗ, варіативній частині освітньо-професійної програми їх підготовки та в змісті відповідних навчальних дисциплін.

Науковий фундамент компетенцій першої та другої груп закладається в курсантів у процесі освоєння ними змісту гуманітарних і соціально-економічних навчальних дисциплін. У формуванні цих компетенцій мають взяти активну участь усі викладачі на всіх навчальних

заняттях у єдиній системі організаційних, морально-психологічних та соціальних заходів, що проводяться у ВНЗ.

Формування актуальних компетенцій випускника ВНЗ може здійснюватися з використанням концепції контекстного підходу до організації навчального процесу [7,8]. Ця концепція передбачає організацію підготовки курсантів у контексті їх реальної професійної діяльності після випуску з ВНЗ. В основу планування навчального процесу покладається модель професійної діяльності випускника ВНЗ зі спеціальності й спеціалізації спеціальності підготовки. Модель включає опис системи основних функцій та задач професійної діяльності випускника ВНЗ на посадах призначення, його гуманітарних, соціально-особистісних і професійних компетенцій.

Базуючись на цій моделі, навчальні плани, програми навчальних дисциплін та інші навчальні заходи повинні забезпечувати підготовку фахівців згідно встановленої кваліфікації. У навчальних планах доцільно збільшити навчальний час на набуття курсантами компетенцій за сучасними методами управління діями підрозділів і частин (за спеціальностями підготовки) в різних ситуаціях, а також за методами прийняття рішень, основаними на останніх досягненнях науки в цій галузі.

При використанні методів контекстного навчання створюються сприятливі умови для формування в курсантів актуальних компетенцій. Для цього, починаючи з першого курсу, необхідно переходити від абстрактних моделей із окремих дисциплін до конкретних комплексних моделей, які наближаються до реальних ситуацій, характерних для Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Для цього необхідно ширше застосовувати технологію модульного навчання в межах кредитно-модульної системи організації навчального процесу. Інакше кажучи, у формах навчальної діяльності курсантів необхідно використовувати моделювання цілісного змісту, методів і засобів професійної діяльності при забезпеченні науково обґрунтованих структурно-логічних схем підготовки фахівців у сфері цивільного захисту.

Основним протиріччям сучасної системи освіти є швидкий темп нагромадження знань поряд з обмеженими можливостями засвоєння їх на практиці. Це протиріччя змушує педагогічну теорію відмовитися від існуючого освітнього ідеалу (всебічно розвинута особистість) і прийняти новий ідеал – максимальний розвиток здатностей людини до саморегуляції та самоосвіти. Тому пріоритетними у формуванні зазначених компетенцій випускників ВНЗ можна також вважати гуманістичний, системний та акмеологічний підходи.

Гуманізація освіти – це орієнтація освітньої системи на розвиток і становлення відносин взаємної довіри та співробітництва в навчально-виховному процесі. Проблему гуманізації освіти розглядали в своїх працях представники гуманістичної психології А. Маслоу та К. Роджерс. Саме їх ідеї покладено в систему організації навчального процесу в ВНЗ за принципами гуманістичної педагогіки, а саме: мета освіти полягає у становленні та розвитку особистості, здатної до самореалізації, для якої характерна гуманістична спрямованість її цінностей; освіта є активною навчально-пізнавальною діяльністю особистості, яка базується на внутрішній його мотивації, а також на повноцінному спілкуванні викладача та студента; при цьому участь у спільній розробці й прийнятті рішень заохочується; найбільш успішно освіта відтворюється в умовах турботи, уваги, співробітництва, а не формального керівництва.

Гуманістичний підхід до формування зазначених компетенцій випускників ВНЗ розкриває людину як унікальну цілісну особистість, що розвивається у процесі активної самореалізації свого творчого потенціалу в системі взаємодії з іншими людьми. Кінцевою метою гуманістичного підходу до формування компетенцій випускника ВНЗ є формування самосвідомості та становлення його як особистості в суспільстві, що відповідає завданням Болонського процесу.

Системний підхід відображає взаємозв'язок і взаємозалежність явищ і процесів навколишнього середовища. Його сутність полягає у тому, що він дозволяє виявити ті інтегративні системні властивості та якісні характеристики, які відсутні в окремих складових компонентах системи.

Системний підхід дозволяє визначити освіту як систему, з її структурою й особливостями, принципами та законами розвитку. Він надає можливостей прогнозувати розвиток освітньої системи в певних соціокультурних умовах, проектувати й реалізовувати різні моделі керування нею. В. А. Сластьонін відзначає, що системний підхід в освіті спрямований на виділення в педагогічній системі й особистості інтегративних системоутворювальних зв'язків і відношень, вивчення й формування стійких та змінних, головних і другорядних явищ педагогічної системи [7].

В. П. Беспалько розглядає педагогічну систему як певні елементи або об'єкти з їхніми взаємозв'язками та функціями [1]. Він констатує, що основними структурними елементами педагогічної системи є цілі підготовки спеціаліста, зміст навчання та виховання, дидактичні процеси як способи здійснення педагогічного процесу, студенти, курсанти, викладачі, організаційні форми педагогічної діяльності. Ці функціональні елементи

педагогічної системи дозволяють визначити специфіку освітнього процесу та виражають базові зв'язки між його вихідним станом і кінцевим результатом.

Сутність системного підходу до формування компетенцій випускників ВНЗ полягає в тому, що він дозволяє виявити їх роль як окремих компонентів системи у розвитку особистості як системного цілого. Таким чином, системний підхід до формування компетенцій студентів ВНЗ передбачає дослідження об'єкта освітнього процесу як складної системи, а саме: визначення його індивідуальних характеристик і особливостей сприймання зовнішнього середовища; побудова взаємодії з ним на основі оцінки його індивідуальних якостей, і, навпаки, оцінка індивідуальних якостей через його характеристику як цілісності. Реалізація системного підходу до формування компетенцій випускників ВНЗ здійснюється на основі формування сутнісних системних знань із встановленням міжпредметних зв'язків і цілісних уявлень про навколишній світ.

Акмеологічний підхід тісно пов'язаний із гуманітарним та системним підходами при організації сучасного процесу навчання і має визначальне значення для формування ключових компетенцій випускників ВНЗ. Характерними ознаками акмеологічного підходу є прогресивна спрямованість, інтенсивність, принципова незавершеність (відкритість для наступного витка розвитку). Нагальним завданням акмеологічного підходу до навчання є озброєння суб'єкта діяльності знаннями й технологіями, що забезпечують можливість його успішної самореалізації в різних сферах діяльності, зокрема в сфері обраної професії. Акмеологічний підхід передбачає активізацію творчого потенціалу людини, що відповідає сучасним соціально значущим цілям та орієнтирам, спрямований на формування готовності до нововведень, потреби професійного самовдосконалення з урахуванням потенційних здатностей та вимог суспільства.

Висновки. Використання компетентнісного підходу до визначення змісту підготовки фахівців забезпечить створення якісно нових стандартів вищої освіти і дозволить розширити поле майбутньої професійної діяльності випускника ВНЗ.

Модель фахівця, побудована на основі компетентнісного підходу, сприятиме визначенню більш конкретних вимог до знань, умінь, навичок та якостей випускника ВНЗ, що дозволить більш точно та обґрунтовано, на міждисциплінарній основі, виділяти модулі в освітній програмі підготовки фахівців та порівнювати освітні програми за модулями, а не за набором дисциплін.

Запропоновані наукові підходи до формування компетенцій випускників ВНЗ є теоретичною базою для створення такого освітнього середовища, яке сприяло б розкриттю та розвитку всіх потенційних можливостей особистості майбутнього фахівця, активізації його самопізнання й самовдосконалення, здатностей приймати самостійні рішення в нестандартних умовах.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у визначенні ролі фундаментальності при формуванні компетентності майбутнього фахівця, формуванні повного переліку складових компетентностей кожної групи, удосконаленні формування ключових компетенцій випускників ВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов / В. П. Беспалько, Ю. Г. Татур. – М., 1998. – 448 с.
2. Вища освіта України і Болонський процес : навч. посіб. / За ред. В. Г. Кременя / авторський колектив : М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко. – Тернопіль, 2004. – 384 с.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
4. Зязюн І. А. Інтелектуально-творчий розвиток особистості в умовах неперервної освіти / І. А. Зязюн // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія. – К., 2000. – 341 с.
5. Наукове та методичне забезпечення впровадження педагогічних інновацій : зб. наук. праць / Л. І. Даниленко та ін. – Херсон, 1999. – С. 5–17.
6. Субетто А. И. Квалитология образования / А. И. Субетто. – СПб. – М., 2000. – 200 с.
7. Педагогика открытости и диалога культур / Певзнер М. Н., Букетов В. О., Зайченко О. М. – М., 2000. – 265 с.
8. Педагогика профессионального образования / Е. П. Белозерцев, А. Г. Пашков ; под ред. В. А. Сластенина. – М., 2004. – 386 с.
9. Петракова Т. И. Ценностный потенциал базового образования в духовно-нравственном воспитании учащихся / Т. И. Петракова – М., 2002. – 281 с.
10. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / [под ред. докт. фил. наук, проф. Н. Ю. Шведовой]. – 16 изд., испр. – М. : Рус. яз., 1984. – 797 с.
11. Шевандрин Н. И. Социальная психология в образовании / Н. И. Шевандрин. – М., 1996. – 554 с.

РЕЗЮМЕ

Т. И. Чаркина. Формирование ключевых компетенций выпускника ВУЗа в сфере гражданской защиты.

В статье рассмотрена сущность компетентного подхода, проблема формирования общезначимых компетенций выпускника ВУЗа в сфере гражданской защиты, представлено ее понимание в психолого-педагогической современной литературе, изложены педагогические аспекты ее решения в учебном процессе ВУЗа. Предложенные научные подходы к формированию компетенций выпускников ВУЗов, являются теоретической базой для создания образовательной среды, которая послужит развитию всех потенциальных возможностей личности будущего специалиста, активизации его самопознания и самоусовершенствования, способностей принимать самостоятельные решения в нестандартных ситуациях.

Ключевые слова: компетентный подход, компетенции, компетентность, виды компетенций, ключевые компетенции.

SUMMARY

T. Charkina. Forming of key competenses of graduating student of institution of higher education in the field of civil defence.

In the article essence of competence approach, problem of forming of general competenses of graduating student of Institution of higher education, in the field of civil defence is considered, its understanding in psychological-pedagogical modern literature is presented, the pedagogical aspects of its decision are expounded in the educational process of Institution of higher education. Offered scientific approaches to formation of competences of graduates of HEI are theoretical base for creation of the educational environment which will serve development of all potential opportunities of the identity of future expert, activization of his self-knowledge and self-improvement, abilities to independent decisions in non-standard situations.

Key words: competence-based approach, competenses, competence, widias of competenses, key competenses.